

УДК 94: 355.233 (1946-1951)

Юлія Польова

**ЙОСИП ДЕМЧУК (“ЛУГОВИЙ”) – ПРОВІДНИК ДУНАЄВЕЦЬКОГО ТА
ВІННИЦЬКОГО НАДРАЙОНІВ ОУН (Б) НА ПОДІЛЛІ (1946–1951 РР.)**

Хоча останнім часом вивчення історії українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. значно інтенсифікувалося, діяльність мережі Організації українських націоналістів (далі – ОУН(б)) за межами Західної України поки що перебуває на маргінесі наукових студій. Причин цьому декілька. По-перше, свого часу радянська пропаганда, нещадно критикуючи націоналістичні рухи на західноукраїнських землях, не помічала їхніх проявів на Поділлі, Черкащині, Київщині та в інших регіонах. По-друге, помітною є диспропорція кількості документів у загальнодоступних центральних українських архівосховищах (Центральний державний архів вищих органів влади і управління, Центральний державний архів громадських об'єднань) про боротьбу ОУН(б) і УПА у Західній Україні – з одного боку і на решті українських територій – з іншого. Відтак, структура, персональний склад та діяльність ОУН(б) в Кам'янець-Подільській (зараз – Хмельницька) та Вінницькій областях, зокрема на Дунаєвеччині та Вінниччині – це ті питання, які майже не висвітлені в історіографії.

Нещодавно під час проведення планової архівної евристики у фондах Управління Служби безпеки України у Вінницькій області нам вдалося виявити архівно-кримінальну справу, заведену на керівника Дунаєвецького (1946–1949) і Вінницького (1949–1951) надрайонів ОУН(б) Демчука Йосипа Васильовича. Дану справу вже передано до Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Інформаційний потенціал документів, які відкладені у ній, дозволяє дослідити специфіку оунівської мережі у згаданих теренах, дати відповідь на низку інших питань з історії Руху опору на Поділлі середини ХХ ст.

Розпочати націоналістичну роботу “на сході” вдалося лише з 1941 року, коли туди прийшли т.зв. “похідні групи” ОУН(б). Взагалі, на “східні терени” направляли лише найкращі кадри організації, адже потрібно було заручитися підтримкою місцевого населення, переконати його у правоті своїх ідей, захопити до боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу (далі – УССД).

У центральній та східній частинах Кам'янець-Подільської області діяла оунівська округа, підпорядкована крайовому прововоді ОУН(б) “Поділля”. Структурно згадана округа складалася з чотирьох надрайонів [7, 54]. Одним з них був Дунаєвецький.

Упродовж 1946–1949 років провід Дунаєвецького надрайону очолював Демчук Йосип під псевдонімом “Луговий”. Йому вдалося розгорнути досить широку націоналістичну роботу. У 1949–1951 рр., відроджуючи діяльність Вінницького надрайонного проводу ОУН(б), “Луговий” був схоплений співробітниками органів НКДБ.

Демчук Йосип Васильович, 1923 року народження, походив із с. Петриків Микулинецького району Тернопільської області. З бандерівською фракцією ОУН Йосип пов'язав своє життя в травні 1941 року, коли працював зв'язковим Микулинецького районного проводу Тернопільської області під псевдом “Стріла”. Маючи здібності до підпільної роботи, був спрямований на під старшинські курси в Поморяни. Закінчити їх не зміг, тому що його заарештували німці. Після повернення в рідні краї Демчук Йосип очолив мережу юнацтва ОУН(б) в с. Петриків Микулинецького району. Йосип виявив непересічні здібності організатора та керівника. Тому протягом 1942 року він поїшов усі організаційні шаблі молодіжної мережі ОУН(б) і наприкінці року очолив референтуру юнацтва в Тернопільській області. Подальша його робота була пов'язана із оунівською Службою безпеки. У травні 1943 року Й. Демчука призначили керівником СБ Гримайлівського районного проводу. Водночас до весни 1944 року він залишався членом “есбівської”

референтури в Скалацькому районі на Тернопільщині. В період переходу німецько-радянського фронту територією Тернопільської області Демчук певний час перебував у лавах УПА, де брав активну участь у боях з Червоною Армією [1, 91]. У цей надто складний період для ОУН(б) на Тернопіллі під захистом загонів УПА “Бистрого” перебувало керівництво Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН(б). У червні 1944 року Й. Демчук переходить в охоронну боївку керівника “Бориса”. Незабаром став працівником референтури СБ Кам’янець-Подільського окружного проводу “Луговим”. Наприкінці 1945 року йому довелося переїхати на Дунаєвеччину, в розпорядження оунівського надрайонного проводу під керівництвом “Аркадія”. Відвідавши ряд конспіративних квартир, зустрівшись із симпатиками ОУН(б) та вивчивши настрої місцевого населення, “Луговий” дійшов до висновків, що у Кам’янець-Подільській області працювати важко, краще мати справу з незадоволеними радянською владою, зокрема із тими, котрі зазнали репресій. Саме “куркулі” та їхні родичі, гадав Демчук, можуть стати “резервом” націоналістичного підпілля [1, 115]. З іншого боку, на його думку, полегшувало роботу те, що працівники місцевих органів МДБ почувалися доволі безпечно. Про оунівське підпілля вони мало знали. Багато хто з них був упевнений, що воно назагал діє лише в західних областях України.

За вказівкою керівника Кам’янець-Подільської округи “Гомона” у серпні 1946 р. Йосип Демчук очолив Дунаєвецький надрайонний провід ОУН(б). На той час Дунаєвецький надрайон охоплював території Дунаєвецького, Миньковецького, Віньковецького, Солобковецького районів, а також частину сіл Смотрицького району Кам’янець-Подільської області. Територія Дунаєвецького надрайону, за свідченням його керівника “Лугового”, не була структурно розділена на райони та підрайони. Причина – важкі умови не дозволяли створити осередки підпілля ОУН(б) на місцях. Під безпосереднім керівництвом Демчука працювали такі оунівці як “Сергій”, “Кобзар”, “Дем’ян”, “Проноза”, “Алکید”, “Богдан”, “Мирон”, “Черник”, “Баян” [1, 119]. Дослідникам ще належить встановити справжні імена багатьох власників цих псевдонімів.

Одними із пріоритетних напрямків діяльності ОУН(б) у повоєнний період стало поширення національної пропаганди. Наприкінці 1940-х розпочалася спеціальна операція “Орлик”, суть якої полягала в посиленій підготовки української молоді для подальшої діяльності на Східній Україні. Ставилася мета поширення серед місцевого населення національних ідей, підготовка його до національної революції та відновлення за допомогою тамтешніх жителів української державності [6, 5].

За даними “Лугового”, пропагандистська література на “сході” поширювалася так: “Пізно ввечері або вночі заходили до хати, називалися учасниками націоналістичного підпілля, пояснювали мету та завдання ОУН(б), вели розмови на антирадянську тематику”. Якщо господар помешкання після цього виявляв зацікавлення, повстанці залишали йому оунівську літературу і йшли далі.

Одним із важливих напрямків діяльності Й. Демчука став пошук конспіративних квартир. Знаємо про появу таких нелегальних осередків у селі Мала Кужелівка Миньковецького району, селах Куча і Замехів Новоушицького району, селах Глибів, Нова Гута, Карачіївці Віньковецького району, селах Проскірівка і Стрихівці Солобковецького району, селах Зеленча, Руда-Горчиченська, Нестерівці, Чанкове Дунаєвецького району, селі Балин Смотрицького району та інших поселеннях на території Дунаєвецького надрайону ОУН(б) [4, 23]. У квартирах закладалися криївки, де зберігалася література, зброя, продукти та інше. Члени підпілля з метою конспірації намагалися не розкривати свої організаційні псевдоніми ні власникам конспіративних квартир, ні особам, яких планували завербувати. Наприклад, “Луговий” часто називався “Остапом”.

Особлива увага приділялася роботі з молоддю. Так, у с. Женишківці Віньковецького району Кам’янець-Подільської області під керівництвом В. Мельника тривалий час діяла молодіжна оунівська організація. Одним з її членів був В. Паюк (псевдо “Нечай”).

Наприкінці 1940-х рр. “Нечай” разом із “Луговим” працював на Вінниччині. [2, 23]. Серед молодих людей підпільники обирали найбільш здібних та проводили їх підготовку до безпосереднього вступу в ОУН(б). Підготовчий курс включав у себе низку бесід, читання пропагандистських брошур та книг, де роз’яснювалася програма ОУН(б). Зокрема, до вступу у лави організації готувалася молодь з сіл Покутинці, Женишківці Віньковецького району, села Нестеровичі Кам’янець-Подільського району, села Балин Смотрицького району.

Симпатики, власники конспіративних квартир, а особливо особи, котрі ось-ось мали стати членами ОУН(б), “на сході” виконували потужну розвідувальну місію – збирали інформацію про органи радянської державної адміністрації, відслідковували стан справ у колгоспах, вивчали настрої червоноармійців, міського населення, студентів.

Молодь, яка співпрацювала з націоналістичним підпіллям, заохочувалася до вступу у професійні та вищі навчальні заклади. Там юнацтво не тільки збирало інформацію, але й знаходило своїх однодумців для поширення націоналістичних ідей. Також усіляко заохочувався вступ молодих українців до ЧА. Вони мали сумлінно вивчати військову справу, аби потім застосувати ці знання у боротьбі проти радянської влади. [5, 235].

Майбутні борці за визволення України, приховуючи свою приналежність до ОУН, мали вивчати оточуюче середовище, вишукувати серед військових ворожо налаштованих до радянської влади, тимчасово підтримувати з ними дружні відносини. У випадку війни їм належало організувати навколо себе нових знайомих і перевести їх в оунівські збройні загони. З огляду на те, що керівництво ОУН(б) не виключало можливості розв’язання війни між СРСР – з одного боку та Англії та США (союзники по Антигітлерівській коаліції) – з іншого, у випадку якщо така війна розпочнеться і хто-небудь з заагітованих молодих людей потрапить у полон до американських або англійських військ, Й. Демчук наказував звертатися до командування військ для встановлення зв’язку з представниками УГВР. Такі вказівки, зокрема, отримав Ящук Петро, що у 1950 р. був призваний до ЧА.

У червні 1949 року “Луговий” був направлений керівництвом для проведення націоналістичної діяльності на території Вінницької області. Там він створив Вінницький надрайонний провід ОУН(б). Його очолював до лютого 1951 року. На Вінниччині “Луговий” закладав конспіративні квартири, шукав серед місцевих жителів нових кандидатів у члени ОУН(б), поширював серед місцевого населення антирадянські листівки, створював бази та укриття для зберігання зброї, грошей, архівів та іншого майна, збирав інформацію про радянську дійсність. Зокрема ряд конспіративних квартир було закладено у селах Муровано-Курилівецького, Барського, Калинівського та Літинського районів.

Був затриманий Демчук Йосип 8 лютого 1951 року у м. Вінниця. Розслідування по його справі тривало до серпня 1952 року. Вже у вересні Військовий трибунал радянського Прикарпатського воєнного округу під керівництвом підполковника юстиції Прохоренка засудив Демчува Йосипа Васильовича за статтями 54-1а Кримінального кодексу УРСР до найвищої міри покарання – розстрілу. Й. Демчук не дочекався виконання вироку. 22 жовтня 1952 року в камері спецкорпусу тюрми № 1 м. Вінниця підпільник помер від виснаження організму [3, 187]. Як констатувала медична комісія, воно наступило через загострення низки хронічних хвороб, набутих у роки виснажливої боротьби з радянською владою у підпіллі. На жаль, до сьогодні Демчук Йосип Васильович, як і сотні таких же як він повстанців, ще не реабілітований.

Хоча значний відсоток керівних кадрів ОУН(б) на території Кам’янець-Подільської та Вінницької областей складала вихідці зі західних областей України, місцеве населення також доволі активно долучалося до визвольного руху. Вихідці з Поділля становили абсолютну більшість членів місцевих організацій. Очевидно, одним із мотиваційних чинників участі населення у збройному визвольному русі були жорстокі політичні репресії 1920-х–30-х і особливо Голодомор 1932–1933 рр. Пам’ятаючи про минуле, українці-“східняки” готові були до повстання зі зброєю в руках.

Місія Йосипа Демчука на території Хмельницької і Вінницької областей є яскравим прикладом доволі успішної діяльності ОУН(б) за межами Західної України. Інші осередки націоналістичного руху проіснували на Поділлі аж до кінця 1950-х років, а окремі з них – навіть до 1956 р.

Джерела та література

1. Архів Управління СБУ Вінницької області. – Ф. Кримінальні справи. – Спр. 23000 оф. – Т. 1. – 310 арк.
2. Архів Управління СБУ Вінницької області. – Ф. Кримінальні справи. – Спр. 23000 оф. – Т. 2. – 301 арк.
3. Архів Управління СБУ Вінницької області. – Ф. Кримінальні справи. – Спр. 23000 оф. – Т.8. – 281 арк.
4. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 49. – Спр. 4. – Т. 2. – 385 арк.
5. Іщук О. С. Діяльність молодіжних структур ОУН у повоєнні роки (1945–1948 рр.): деякі аспекти проблеми / О. Іщук, Н. Ніколаєва // Український визвольний рух. – Львів, 2006. – С. 232–242.
6. Іщук О. С. Діяльність молодіжних структур ОУН(Б) на території східних та центральних областей України у 1944–1954 рр. / О. Іщук, Н. Ніколаєва. – К., 2006. – 29с.: іл.
7. Кентій А. В. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.) / А. Кентій. — К.: НАН України; Інститут історії України, 1999. – 111с.